

T. SZABÓ LEVENTE

A Kazinczy-émlékünnepség és a modern irodalmi kultuszünnepségek európai kultusza

*Gábor Csillának,
a középkori magyar kultuszok
jó ismerőjének*

Ha van igazán transznacionális, nemzeteken átívelő, nagy hatású, felforgató erejű képzet a 19. században, akkor az a nemzeti gondolata: annak a modern megtanulása-újratanulása, hogy mit is jelent egy nemzethez tartozni. Néha elveszítjük ezt a globális madártávlatot, noha ez a veszteség a nemzetépítés irodalmi folyamatait könnyen egzotizálhatja, orientalizálhatja s kiemelheti egykori természetes közegükből. Ez a fajta ún. módszertani nacionalizmus,¹ amely úgy érti a nemzetépítést, hogy közben szemellenzősen a saját kultúra folyamatait mindig leválasztja a hasonló nemzeteken átívelő fejleményekről, elfedi, hogy a 19. században mennyire érdekesítő, nemzeteken átívelő, sokszorosán összetett, hálózatszerű kulturális cserefolyamat volt annak a felfedezése, hogy mit is kell vagy lehet modern nemzeten, nemzeti irodalmon, nemzeti művészen és az ehhez való tartozáson érteni.

Noha számos előzményre támaszkodhatott az írók és művészek kultikus ünneplése,² sok jele van annak, hogy egy-egy ünnepségsorozat résztvevői ebben az

1 A kifejezés módszertani horizontjára lásd Joep LEERSSEN, „Nationalism and the Cultivation of Culture”, *Nations and Nationalism* 12 (2006): 559–578.

2 A kultusz történet alaposan feltárta azt, ahogyan a 19. századközépi kultuszok nagy hagyománnyal bíró vallási előképeket értelmeznek újra: a hasonló értelmezések nagy hatású kiindulópontja DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszülöttje”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989). A magyar Shakespeare-kultusz fontos globális összefüggéseihez lásd ugyancsak DÁVIDHÁZI Péter, *The Romantic Cult of Shakespeare: Literary Reception in Anthropological Perspective*

új keretben szinte egymástól tanulták, menet közben sajátították el, hogy mit is jelent *nyilvánosan, nemzeti hősként* ünnepelni az írókat, értelmiségieket. Privát, szűkkörű vagy félprivát, kis közönségű, a mecenatúra kereteit részben vagy egészen maguk mögött hagyó ünnepeket korábról ugyan már ismerünk, de a Kazinczy-emlékünnap volt az első igazán nagy közönséget vonzó, futótűzszerűen terjedő emlékünnap(sorozat), s egyben az első modern, nagy léptékű, rengeteg embert vonzó olyan nyilvános esemény, amely az irodalmat állította középpontba. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az emlékezők néha elbizonytalanodtak, egymásra, a különféle helyszíneken zajló ünneplésre vagy külföldi mintákra figyeltek, rákérdeztek az ünneplés lehetséges forgatókönyvére, integrálták az ünnepet a saját ünnepi szokásaikba, s nem egyszer bírálóan léptek fel a többi ünneplővel szemben.

A jubileumi ünnepek nemzetiesítése és a nemzeti írói–művészi kultuszünnepek kialakulása erős, a magyar szakirodalom által kevésbé leírt globális mintát jelentett a 19. század közepén. Ez egy olyan virálisan terjedő kommunikációs helyzetnek és intézménytípusnak is tekinthető, amelynek a segítségével az artikulálódó modern irodalmi és művészeti értelmiségi hivatáscsoportok látványosan elbeszélést vágyaik, félelmeiket, s erős, markáns történeteket mondtak el a nemzetépítésben központi szerepet kapó elődeikről. Az ezekben a történetekben felbukkanó, nem eléggé megbecsült írónagyságok, nyomorgó művészek, méltánytalanul háttérbe szorított, a rendi kiváltságokból kizárt remekírók legtöbbször a hivatásos irodalom, színészet vagy képzőművészet jelenének ideáljait és aspirációit visszavetítve szolgáltak figyelmeztető jelekként, vágy- és legitimációs történetekként. A szenvedéstörténetekben elmesélt Kazinczy-jubileum is egy ilyen összetett irodalmi eseménytípus, amely egyszerre képes megmutatni a korabeli irodalmi értelmiség önképét, vágyait és félelmeit, s azt a hihetetlen felhajtó- és vonzerőt, amit az irodalmi elit és a széles tömegek számára ez az eseményfajta jelentett. Ez a vonzódás szervesen összekötötte a magyar és az európai irodalmi kultúrát, vírusszerű terjedésében és újraértelmezésében pedig jól megfigyelhető az, ahogyan egymást figyelve, *ugyanazokat* a közös mintákat szélesebbséggel használva *saját, eltérő* (s gyakran a többi nemzethez képest artikulált) *tartalmakkal* újraértelmezve sajátították el a 19. század közepének ünneplői a nemzeti (irodalmi) identitás kifejezésének alapvető gesztusait.

(London: Palgrave Macmillan, 1998). A régi magyar irodalmat illetően könyvtárnyi szakirodalma van a szentkultuszok különféle változatainak és irodalmi formáinak.

A százéves jubileum ünnepe viszonylag új fejlemény volt. Nem ismerünk ilyet a 19. század előtt, s a 19. század közepén vált általánossá, divattá és normává az európai kultúrában a híres emberek centenáriumának megünnepe. Ne tekintsük véletlennek, hogy ennek a gyakorlatnak a meghonosodása egybeesik azal, hogy legtöbbször modern értelmiségek kerültek a figyelem és ünnepe középpontjába.³ Az első között történt ez Goethével; születésének centenáriumát tömegek ünnepe 1849-ben, noha a teljes ünnepe politikai és társadalmi konfliktusok által terhelt. Még az Alexander von Humboldt által elnökölt díszlakoma is konfliktusba fullad, Weimarban pedig a helyzettől idegenkedő családja akadályozta meg az ünnepe sorozatot. Az 1856-os Mozart-ünnepeken látszik z igény arra, hogy egy nagyszabású ünnepe, de a megvalósításuk nem lett igazán sikeres: a félezer előadót felvonultató bécsi koncertet Liszt Ferenc vezénylése sem tudta egyben tartani és sikeressé tenni. Az 1851-es vilákiállítás követően újrapépített Crystal Palace gyors egymásutánban nemzetközileg is mércét és mintát jelentő nagy centenáriumi ünnepegeknek volt a helyszíne már az 1850-es években. Itt rendezték meg az 1859-es, a halála centenáriumára szervezett Händel-ünnepeget, s ugyanebben az évben a nagyszabású Robert Burns-centenáriumot. Ez utóbbi a brit sajtó egy részét kifejezetten zavarta, jól kivehetőek voltak az értetlenkedő hangok, hogy a skót költőt úgy ünnepe, ahogyan ez nem történt meg az angol Shakespeare vagy Milton esetében.⁴ Ráadásul a Burns-ünnepe azonnal átlépte a határokat: a skót költőt (s a hozzá kötődő szabadság-képzetet) Bostonban is ünnepe 1859-ben, Ralph Waldo Emerson nagy elégedettségére. De ugyanebben az évben – a Londonban élő jelentős német közösséget is megcélozva – a Crystal Palace még egy Schiller-ünnepe is vendégül látott, az Európában – s amint látni fogjuk, magyar környezetben is – járványszerűen terjedő Schiller-ünnepegek egyik globális helyszíneként.

- 3 A kétszáz évvel korábban született Shakespeare jubileumára eredetileg egyáltalán nem figyeltek, késve fedezte fel s szervezte meg ennek nyomán 1784-ben a bálakat és lóversenyt igen, de Shakespeare műveinek bemutatóit már nem tartalmazó Shakespeare Jubilee-t David Garrick. 1788-ban került sor az első politikai természetű centenáriumi ünnepegre Angliában az 1688-as forradalom emlékére. A centenáriumok lassan terjedő kultusza az oka, hogy Shakespeare halálának kétszázadik évfordulóján, 1816-ban John Britton még kudarcosan próbálta megszervezni az erre emlékező ünnepeget. A százéves jubileum történetéről lásd Roland QUINAULT, „The Cult of the Centenary, c. 1784–1914”, *Historical Research* 71 (2002): 303–323.
- 4 Quinault idézi a *Times* 1859. január 26-i fanyalgó cikkét: QUINAULT, „The Cult of the Centenary...”, 304.

A hasonló centenáriumi emlékünnepek legfontosabb mozzanatai, az új ünnepési modell globális kulturális forgatókönyvei már itt is jelen voltak: a sok tekintetben az istentisztelet/mise rendjére hasonlító megemlékező alkalom, az alkalomra rendelt portré vagy szobor (s ezek sokszorosítható, és néha rendkívül magas számban kereskedelmi forgalomba kerülő változatai),⁵ a díszlakoma, az alkalomhoz kapcsolódó koncert vagy színházi előadás és az elmaradhatatlan népünnepély. Az 1864-es stratfordi Shakespeare-ünnepség csak betetőzése volt annak a hirtelen növekvő érdeklődésnek, amely nem csupán Shakespeare-re, hanem a szülőhelyére is irányult, főként miután a települést csatlakoztatták a vasúti hálózathoz és könnyen megközelíthetővé vált a tömegesen érkező érdeklődők számára. Még a britek is néha döbbenet csodálkoztak rá arra, hogy mennyire gyorsan nemzetközivé vált az ünnepségsorozat; nem csupán a Brit Birodalom különféle helyszínein szerveztek ünnepségeket, hanem a minta, és vele együtt a minta internalizálásának, megélésének a kulturális formái elértek Amerikába is.⁶ És – mivel még élt annak a hagyománynak az utórezgése, amely Shakespeare-t a teuton törzsek kései leszármazottaként fogta fel, s amelyről fellelkesülve Goethe szervezett 1771-ben Frankfurtban emlékünnepet a nagy író tiszteletére, illetve amelyből következtek részben a híres Tieck- és Schlegel-féle fordítások is – lelkesen, noha Goethe és Schiller mellé-mögé sorolva, a németek is ünnepelték Frankfurtban és Berlinben az angol szerzőt. Az előbbi helyszínen ráadásul Theodor Mommsen mondta az ünnepi beszédet. Az összeurópai kultikus lendületre jellemző, hogy – amint ezt az első magyar Shakespeare-bizottság és az általa kezdeményezett magas színvonalú, modern fordításorozat is példázza – az alkalom és az ünnepség nyomán hirtelen messze több kiadás jelent meg az életműből angolul és más nyelveken, mint az író halálától egészen addig.

De a sort lehetne folytatni olyan európai emlékünnepekkel, amelyek nem csupán az emlékünnepségek (és velejáróinak) a meghonosodását, a kulturális mintázat gyors elterjedését mutatja, hanem egyben azt is, hogy az irodalmi és kulturális emlékezésnek ez a gyorsan kánonivá váló transznacionális mintázata mi-

5 Ezek a hordozható, a fogyasztói logika révén terjedő tárgyak rendkívüli módon felgyorsítják az emlékezési kultúra terjedését, reprodukcióját, de ugyanakkor sok tekintetben képesek elválni a kultuszünnepségek eredeti kontextusától is, hiszen gyorsan beilleszkednek új, gyakran személyes, családi, intim környezetekbe, s a polgári vagy másfajta lakáskultúra részévé válnak, dísz- és presztízstárgyakká.

6 Emerson híres emlékbeszédének hatására hozta létre a dúsgazdag mecénás, Henry Folger, a Standard Oil New York vezetője Washingtonban a Shakespeare-hez kapcsolódó legnagyobb könyvtárat és kéziratárát, a Folger Library-t.

ként segített az új nemzetek és nemzeti irodalmak történeti és kortárs hőseit artikulálni. 1865-ben Dante születésének 600. évfordulóját a firenzei Santa Croce előtt felállított impozáns szobra koronázta meg, s az ünnepség egyben az egységes Olaszország létrejöttének ünnepe is volt. Vagy az 1863-as Körner-ünnepeket (National-Körner-Feier) 1863-ban több mint félezer német településen ünnepelték meg, s az egységet hangsúlyozó itáliai Dante-ünnepekhez hasonlóan ezen keresztül beszélték el a német egység vágyott vízióját is.⁷

Csakhogy a Dante- és a Körner-ünnepsorozat – hasonlóan a többi eddig emlegetett ünnepséghez, beleértve a Kazinczy-emlékünnepet és az azt követő magyar irodalmi, művészeti kultuszünnepeket – nem önmagukban álltak és értek el hatást a korszakban, hanem egyfajta *hólabda-effektussal* vagy – talán még találobb metaforával – *virusszerűen*, hiszen érdekesítően kaptak új és új tartalmat, s új környezetekben gyakran egyszerre váltottak ki utánczást, ellenállást és elmozdulást („mutációt”) a modellhez képest (akár azzal szemben).⁸ Quinault hívja fel a figyelmet arra, hogy a Crystal Palace-beli ünnepeken a csodálkozók és a fanalógok körében egyaránt milyen hangsúllyal merült fel, hogy ugyanerre a mintára meg lehetne szervezni Shakespeare születésnapjának háromezázadik évfordulóját. A Burns-ünnepeket lenyűgözve vagy irritáltan nézők közül némelyek egy olyan világraszóló ünnepsorozatáról álmodtak, amely végre globálisan bizonyíthatná Shakespeare jelentőségét, azaz összekötötték a nemzeti irodalmi fajsúlyt a világirodalmi jelentőséggel, az utóbbinak a megjeleníthetőségét pedig magukkal a kultuszünnepekkel (és általában véve az írói név, életmű, szövegek nemzeti patrimoniumként szervezett, intézményesült ápolásával).⁹ Az 1864-es stratfordi Shakespeare-ünnepségnak akadt egy olyan rivalizáló londoni csoportja, amely Londonban kívánt monumentális Shakespeare-szobrot felállítani, azokkal az európai kultúrákkal versengve, ahol ezt már a saját nemzeti írókat tisztel-

7 A Zrínyi-hagyomány történetét, köztük Körner Zrínyijének európai és magyar utóéletét értelmező Kovács Kálmán hívja fel a figyelmet arra, hogy a drezdai ünnepség kiemelt művésze volt Buljovszky Lilla is, s hogy még Pesten is ünnepelték ekkor Körnert, illetve önálló itteni kiadvány állít emléket neki (*Erinnerungsblatt an die Körner-Feier in Pest am 26. Aug. 1863.*, Herausg. von dem Festcomité, Pest, 1863.). Lásd KOVÁCS KÁLMÁN, s. a. r., „Zrínyi, Zríny, Zrínski”: *Szigetvár német-magyar emlékezete 1790–1826*, Csokonai Könyvtár források régi kortársaink 18 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017), 472.

8 A viralitás magyarázó metaforáját a transznacionális romantikus nacionalizmusok kommunikációjának magyarázatára közel egy évtizede Joep Leerssen vezette be nagy hatású tanulmányában: JOEP LEERSSEN, „Viral nationalism: Romantic intellectuals on the move in nineteenth-century Europe”, *Nations and Nationalism* 17 (2011): 257–271.

9 QUINAULT, „The Cult of the Centenary...”, 310.

ve megtették. Végül a kezdeményezés dugába dőlt, mivel a szervezők nemcsak a többi európai nemzettel és a stratfordiakkal versenyeztek, hanem konfliktusba keveredtek sajtáikkal, a helyi sajtó egy befolyásos részével is.¹⁰

A magyar Kazinczy-kultusz sem vesztett semmit a nemzeti jellegéből és izgalmas helyhez kötöttségéből, sőt Gyulai sajátos pozíciójából kiindulva a helyiértéke új összefüggésben érthető meg, ha felismerjük, hogy mennyire része ennek az összetett hólabda-effektusnak és virális nemzetépítésnek, s mennyire erőteljesen beágyazott az európai irodalmi és művészeti kultuszünnepek korabeli hálózatába és viszonyrendszerébe, mennyire más ünnepekhez *képest* (például akár azok ellenében, azokkal versengve), de ugyanakkor azokra *támaszkodva* lesz fontos és jelentésszerű az első modern magyar értelmiségieknek és irodalmi hősöknek a modern nemzeti emlékezetpolitika középpontjába való kerülése. Noha a magyar Kazinczy-kultusz hamar kincsbányájává (és állatorvosi lovává) vált a magyar kultusztörténeti kutatásoknak, e transznacionális perspektíva háttérbe szorítása elfeledtette, hogy milyen fontos szerepet játszott a paradigmaváltó ünnepségsorozatban a többi korabeli, hasonló európai modern irodalmi kultuszünnepeknek – kiemelten a Schiller-jubileumnak – az időbeli és térbeli közelsége. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a Kazinczy-kultusz szervezői pusztán utánozták volna a Schillerfeiert vagy vindikatív módon, a magyar irodalmat védve viszonyultak volna hozzá, hanem az európai (s ezen belül a magyarországi és erdélyi) Schiller-ünnepek folyamatos viszonyítási és kapcsolódási pontként voltak jelen a magyar ünneplők számára, s néhányszor ez fordítva is megtörtént. A magyar ünnepség így válhatott egy összetett transznacionális tanulási folyamat szerves részévé, ahol az irodalmi-művészeti emlékünnepek új emlékezeti keretként szolgált sokak számára annak a megtanulásában – megértésében, hogy milyen szerepet játszhat a modern értelmiség, a meritokratikus teljesítmény, az írói-művészi közösség a társadalom életében: ki egy író, milyen társadalmi szerep szánható neki, s ennek

10 Uo. 311. A bírálók beszédes módon a kapitalizmus szellemét érezték a vállalkozásban, s úgy érveltek, hogy ez a „hétköznapi” szellemiség távol áll a zsenitől: „The desire to make capital out of Shakespeare predominates over every other feeling.” – fogalmazott egy a kultusz piaci vetületét stigmatizáló befolyásos újságíró. Quinault kiemeli, hogy ugyancsak a *The Times* kénytelen elismerni épp Shakespeare születésnapján, hogy Shakespeare népszerűbb lett, mint bármelyik szent, beleértve Szent Györgyöt, akinek a napján ünneplik Shakespeare születésnapját: „On this day, the 23rd of April, known popularly as St. George’s Day, all England, by the aid of the press and speech, will celebrate the Man who, without having the Sanctus applied to his name, has yet had a more lasting effect upon our land, our literature and our tongue than any saint of the calendar.” (Az Illustrated London New 1864. április 23-i számát idézi QUINAULT, „The Cult of the Centenary...”, 310–311.)

fényében mit mulasztott el a múlt, amit a jelen kortárs íróinak és művészeinek a megbecsülése révén jóvá tehet? A próféta–vatesz írói szerepkör ennek a világirodalmi emlékezetpolitikai fordulatnak a szerves következménye volt, s a közéleti mintának tekintett, új nemzeti és kulturális szentekként ünnepelel írók–művészek izmosodó kultuszai így jelezték azt a mély strukturális változást, amely döntő társadalmi és mobilitási tényezőnek mutatta a jelen nagy értékeit, a tudást, az alkotást, a kreativitást, a szellemi munkát (s ezzel együtt csodálkozva és elborzadva nézett vissza a múltra, ahol még nem voltak képesek mindezt fel- és elismerni).¹¹

Lenyűgöző figyelni azt, hogy Gyulai maga, illetve értelmiségi és nem értelmiségi társai hogyan tanulták a Kazinczy-ünnepek folyamán az ünneplés mikéntjét, s ezzel együtt a *mit* is: azt, hogy valójában mit, miért és hogyan ünnepelel(je) nek. A Schiller-ünnepe viszonyítási pontként való megjelenése a magyarok számára az ünnepegsorozatnak ezekre a bizonytalanságaira, hezitálásaira, egy tágasabb, az egyes nemzeti irodalmakat összekapcsoló emlékezetpolitikai kerethez való folyamatos viszonyulására – ennek a *belakására* – enged figyelni, azaz mozgásában válik láthatóvá a kulturális emlékezet nagy modernizációs fordulata.¹²

- 11 Az új, laicizálódott irodalmi és művészeti kultuszok – a 19. századi új politikai kultuszokkal együtt – egyértelműen építetek a szentkultuszok korábbi és korabeli formáira, noha abban már eltérnek a szakirodalmi álláspontok, hogy ezek az előképek mennyire markánsan maradnak meg vagy alakulnak át világképileg: a kérdés irodalmának egyik véglete inkább a szakrális előképek fontosságát, túlélését és felismerhetőségét veszi észre ezekben a jelenségekben, a másik véget a szentkultuszok politikai, gazdasági vagy másfajta instrumentalizációját, radikális átalakulását hangsúlyozza. Az előbbi klasszikus példái Dávidházi Péter már hivatkozott iskolateremtő munkái, az utóbbira l. például: Joep LEERSSEN and Ann RIGNEY, eds., *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever* (London: Palgrave Macmillan, 2014). A kulturális szent képzetét Thomas Carlyle-ra való nyilvánvaló áthallásokkal európai irodalmi anyagon az utóbbi időben Marijan Dović és Jón Karl Helgason használta négykezes monográfiájában: Marijan DOVIĆ and Jón Karl HELGASON, *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*, National Cultivation of Culture 12 (Leiden: Brill, 2017).
- 12 Nem véletlen és nem csupán időbeli egybeesés, hogy a Schiller-ünnepe válik viszonyítási ponttá a Kazinczy-emlékünnepe számára, s az utóbbi ehhez képest és ezen keresztül is artikulálja magát. Schiller alakja és kultusza a német közegben ugyanis eleve sajátos és különböző példál a Goethe köré felépült korai kultusztól: számos műfajban elért rendkívüli teljesítménye, sajátos, feltűnő életstílusa, jó kinézete, korai halála egyaránt a romantikus zseni mintapéldájává tették német közegben. Ehhez járult hozzá, hogy már az austerlitz csata évében, 1805-ben bekövetkezett halálától kezdődően a meg nem valósult német politikai és kulturális törekvések megtestesítőjeként, egyszerre politikai és kulturális ikonként tekintettek rá. Ez maximálisan visszaköszönt a kultuszában, s alkalmas viszonyítási ponttá vált a Kazinczy-ünnepek számára is, amelyeknek nyilvánvalóan volt egy politikai rivalizáló felhangjuk: 1859 sok tekintetben a nagy remények és az intézményi újrakezdés éve volt a magyar politikai és kulturális életben. Persze, a Schiller-kultusz azért is vonzotta a Kazinczyt ünnepelelők tekintetét, mert sok tekintetben az újdonság erejével hatott: például Bertel Thorvaldsen dán szobrász 1839-

Noha a magyar esettanulmányok gyakran azt sugallják, hogy a Kazinczy-emlékünnepség szerves egész, csaknem egyetlen folyamatos ünneppsorozat volt, a közel három hónapon át tartó helyi ünnepségek vizsgálata részben megcáfolja ezt. Úgy tűnik, hogy eredetileg csak egy jól megtervezett pesti ünnepségekben gondolkodtak Toldy és a magyar akadémia – a lefojtottság évei után – újra helyzetbe hozni kívánó társai. Ehhez kapcsolódva terjedt az ünneplés a tömegsajtó és a közbeszéd útján, a többi helyszínre figyelve és nem utolsósorban azokat utánozva, azokkal versengve is. Ez magyarázza, hogy – noha a pesti készülődések már jóval korábban elkezdődtek – Kolozsváron, s pár más helyszínen is csak utóbb gondolkodnak azon, hogy nekik is „kötelességük volna” ünnepelni, s hogy Kazinczy jubileumának megünneplése révén bizonyíthatják és mintegy színre vihetik nemzeti identitásukat. Ezért van az, hogy a kolozsvári szervezők késve és kapkodva hozták tető alá az ünnepséget, még abban sem voltak teljesen biztosak, hogy melyik helyi notabilitás fogja megnyitni azt, Gyulainak pedig mindössze három napja volt, hogy megírja – amint láttuk, utóbb vitatott – ünnepi beszédét. Ugyanez magyarázza, hogy Gyulai már nem mondta le korábban megtervezett pesti utazását és részvételét az ottani ünnepségen, s miközben Pestről azonnal reagált a beszédét ért kritikákra, nem szabadkozott különösebben azért, hogy épp a pesti ünnepségen tartózkodik, amelyre számos „vidéki” értelmiségi is Gyulaihoz hasonlóan utazott „fel”. Az irodalmi és kulturális centralizáció fontos mozzanata ez, ami viszont azonnal kiváltotta a rákapcsolódást-utánzást, s ez – amint látni fogjuk majd – az ünneplés olyan változatos formáit hozta létre, amelyek egy részétől Gyulai is távolságot tartott.

„Kolozsvár és MVásárhely sem akar e tekintetben hátramaradni”¹³ – írták az erdélyi helyszíneken az utolsó pillanatban szerveződő helyi ünnepekről, amelyeknek a bizonytalansága Gyulai utolsó pillanatban megírt beszédétől kezdve számos más mozzanatig nyilvánvaló volt. A kolozsváriak az egykor az országgyűléseknek is helyet adó díszes tánctermet választották ki a pestivel egyszerre kezdődő, szintén 1859. október 27-én tíz órától tartott, de ahhoz képest jóval kevésbé gondo-

es stuttgarter alkotása az első olyan német köztéri szobor, amely író-tanúszerzt jelenít meg. (A Schiller-kultusz történetéről és politikai felhangjairól lásd Norbert OELLERS, ed., *Schiller: Zeitgenosse aller Epochen. Dokumente zur Wirkungsgeschichte Schillers in Deutschland I, 1782–1859* (Frankfurt: Athenäum, 1970); Rainer NOLTENIUS, *Dichterfeiern in Deutschland: Rezeptionsgeschichte als Sozialgeschichte am Beispiel der Schiller- und Freiligrath-Feiern* (Munich: Fink, 1984), illetve Leerssen tanulmányát az általa és Ann Rigney által szerkesztett kötetben.)

13 *Vasárnapi Ujság* 6, 44. sz. (1859): 524.

san és alaposan megtervezett, kétségkívül sok tekintetben rögtönzött ünnepély színhelyéül. Teleki Domokos is utolsó pillanatban ért oda, az előzetes program eleve úgy hirdette, hogy „megnyitó beszéd – a *körülmények szerint* elmondja gr. Teleki Domokos *vagy* Nagy Elek.” [kiemelés tőlem – T. Sz. L.] A fővárossal való nem is burkolt rivalizálást jelezte a második akadémiaként jellemzett Erdélyi Múzeum-Egylet alapítására való intenzív készülődés, amely két évtized tervezését koronázta meg, de az is, hogy az újrainduló Akadémián gyors egymásutánban négy kolozsvári (vagy – az épp Kolozsvárott élő Gyulaival együtt – ekkortájt annak tekintett) tudós készült széklet foglalni s ezt a Kazinczy-ünnepségekről szóló tudósítás bele is szőtte az ünnepségre való készülődésről írott beszámolóba: „Egy másik hír, mit csak úgy titokban kívánok tudatni, az, hogy a Kolozsvárról megválasztott tudós társasági tagok székfoglaló beszédei már elkészültek” – írta a *Hölgyfutár* tudósítója, amikor Gyulai, Mikó Imre, Finály Henrik és Berde Áron székfoglalóira hívta fel a figyelmet a Kazinczy-ünnepség kapcsán.¹⁴

A kolozsváriak, marosvásárhelyiek és a többiek tehát menet közben ismerték föl, *tanulták meg* az ünnepség jellegét és koreográfiáját, a nemzetépítésben játszott szerepét, s próbálták ki, lakták be az új irodalmi és kulturális kommunikációs formát – s ez ráadásul egybeesett Kolozsvár és a kolozsvári értelmiségiek (de nyilván más vidéki írók) új helykeresésével is az irodalmi nemzetépítésben. Ebbe illik bele, ahogyan a különféle helyszíneken ünneplők árgus szemekkel figyeltek egymásra, biztatták, dicsérték, követendőnek állították be vagy megszegényítették egymást, mert (nem) jól, (nem) helyénvalóan vagy egyáltalán (nem) ünnepelnek, s mindeközben azt is nézték, hogy honi és külföldi helyszíneken miként zajlik egy másik hasonló ünnepség, a Schiller-émlékünnep, s ahhoz is mérték az itthoni ünnepségeket, átvették egyes megoldásait.

A *Hölgyfutár* például epésen kommentálja a pozsonyi Schiller-ünnepre való készülődést és azonnal számonkérte a Kazinczy-ünnepet a pozsonyiakon: „Schiller tisztelői Pozsonyban azt tervezik, hogy a nagy német költő százados születésnapját nov. 10-én megtartsák. Szép terv. De hát a Kazinczy-ünnep eszébe jut-e valakinek?”¹⁵ S ugyancsak ők a pesti Kazinczy-ünnepség után is árgus szemekkel figyelték a honi Schiller-megemlékezéseket:

14 *Hölgyfutár*, 1859. okt. 27., 1049.

15 *Hölgyfutár*, 1859. okt. 13., 1000.

A pesti és budai német színpadokon nov. 10-én díszelőadásokat tartanak Schiller emlékére, sőt a Mercur azt is tudja már, hogy azon este a nemz[eti] színházban is *Stuart Máriát* fogják előadni. Az újteri színház nem tanúsított hasonló figyelmet a mi okt. 24-iki ünnepünk iránt.¹⁶

A Kazinczy-ünnepsorozat tehát úgy bontakozott ki, hogy a pesti ünnepséget megelőzően és főként azt követően a kultuszünnepség mint emlékezési keret az új típusú nemzeti identitás részévé vált a tömegsajtóban, részben az arra való rácsodálkozásként, hogy az európai kultuszünnepségek (s kiemelten a közeli Schiller-ünnep) miként szolgál hasonló célokat egész Európában és magyar közegben is.

Ezért van az, hogy a Kazinczy-ünnepség helyi szervezői egyszerűen figyeltek egymásra és a Schiller-ünnepségekre, egymáshoz képest helyezték el a saját és a többi Kazinczy-ünnepséget, miközben gyakran a Kazinczy-jubileumot a Schiller-jubileumhoz képest (legtöbbször azzal szemben) pozicionálták. A helyi Kazinczy-ünnepségek hol büszke felmutatásai voltak annak, hogy az adott település sem maradt ki a magyar ünnepségek sorából (s ez közvetett jelzése annak is, hogy „bezzeg” más településekkel szégyenszemre ez történt), hol pedig a Schiller-ünnepség mintájára és egyben annak ellenében ünnepelték az újrafelfedezett és modern irodalmi ikonná tett magyar író. Ilyen módon történt ez Magyaróváron – a mai Mosonmagyaróvár egyik történeti településén – is, ahol feszültséget keltett a Schillerfest és a Kazinczy-ünnep viszonya, s egymás ellenében, versenyszerűen fogják fel őket; a Schillerfest szervezői elhatárolódtak az esetleges közös ünnep tervétől.¹⁷ De hasonló volt a helyzet, amikor a *Vasárnapi Újság* rákérdezett nyilvánosan arra, hogy vajon Temesváron miért nem ülik meg a Kazinczy-ünnepet, s az ottaniak azonnal védekezni kényszerültek, ráadásul azonnal úgy érveltek, hogy az nem a Schiller-ünnep miatt maradt el, hiszen az utóbbit sem sikerült a városban megszervezni.¹⁸ Mindeközben Nagyszombatról epésen kommentálták, hogy a helybeli színház német társulata és kórusa nem ünnepelte meg Kazinczyt, s megrótták a Temesváron tartózkodó Szabó József színigazgatót hasonló mulasztásért.¹⁹ De hasonló nyilvános nyomásgyakorlás, amikor a soproni

16 *Hölgyfutár*, 1859. nov. 5., 1079.

17 *Pesti Napló*, 1859. nov. 6., 2.

18 *Politikai Újdonságok* 5, 45. sz. (1859): 636. A *Politikai Újdonságok* egyébként úgy kommentálja a *Vasárnapi Újság* nyilvános kérdését, hogy az távolról sem „maliciózus, csak természetes”.

19 *Pesti Napló*, 1859. nov. 18., 2.

ak a Schiller-ünnepbe is belopják a Kazinczy-hasonlatokat²⁰ vagy Selmezbányáról szorongva, szinte szégyenkezve írják, hogy szerényebben sikerül ünnepelni a helybeli bányászakadémikusok Schiller-ünnepéhez képest.²¹

A Kazinczy-ünnepség napján a bécsi Presse névtelen pesti tudósítója bosszúsan konstatálta, hogy kisebb a lelkesedés a Schiller-, mint a Kazinczy-ünnepségek iránt, noha szerinte Kazinczy a legutóbbi időkig teljességgel ismeretlen volt a magyar nagyközönség számára is. Majd pedig azzal vádolta meg a szervezőket, hogy „jónak vélték némely itteni patrioták a német Schiller enthusiamusa ellenében egy hasonló nemzeti ünnepélyt hozni létre”²² De még az ünnepség napjára is rányomta a bélyegét ez a versengés és vád, miközben azt próbálták bizonygatni, hogy az ünnepség nem a Schiller-jubileum ellenében jött létre, valójában láthatóvá tették, hogy mennyire nem lehet annak a jelenlététől szabadulni még az ünnepség teljében sem: a pesti ünnepséget követő lakomán

emlékezetbe hozott Ballagi Mór által Schiller évszázados ünnepe is, s e kegyeletes megemlékezés eléggé megcáfolja azon gyanúsítgató némely irkászokat, akik német lapokban már azt állítgatják, hogy az egész Kazinczy-ünnep nem más, mint demonstráció a Schiller-ünnep ellen.²³

De olyan lap is volt, amely arról beszélt, hogy nem várható el a magyaroktól Schiller jubileumának megünneplése, hiszen az ausztriai és német közösségekben sem ünneplik Kazinczyt.

A „mi hőszünk” és az „ő hőszük” ilyesfajta megkülönböztetése egyben artikulálta azt is, hogy mit jelent az új kulturális emlékezetben nemzeti hősznek lenni, hogyan kell emlékezni és ünnepelni, milyen megoldásai vannak a rituálénak s miként kell értelmezni azt, aki nem hajlandó ünnepelni vagy mást (például más nemzeti hőst) ünnepelni.²⁴ A pozsonyiak ezért tiltakoztak kétségbeesetten, amikor az hírlett róluk, hogy Schillert ünneplik: „Éppen e fáradozások közt vettük azon gúnyverset, melyet az *Üstökös* a pozsonyiakra készített. [...] A gúnyvers azzal vádol minket, hogy mi pozsonyiak csak Schillernek hódolunk, s hogy hazánk remekíróit még csak névről sem ismerjük! [...] Reméljük, hogy az *Üstökös* jövőben

20 *Hölgyfutár*. 1859. nov. 19., 1129–1130.

21 *Politikai Újdonságok* 5, 47. sz. (1859): 670.

22 Idézi és ríposztózik rá a *Pesti Napló* (1859. okt. 29., 1).

23 *Hölgyfutár*, 1859. okt. 29., 1055.

24 *Pesti Napló*, 1859. nov. 1., 2.

komolyabban fogja venni azon ügyeket, melyek által egy buzgó közönséget könnyen rossz hírbe hozhatja.”²⁵ A pozsonyi csak az egyike volt azoknak a helyi közösségeknek, amelyeket felszólítottak, hogy ünnepeljenek vagy a többi közösség ünnepése nyomán úgy érezték, hogy a nemzeti identitás valamilyen alapvető új rítusából maradnak ki, s emiatt önmaguk számára is mércévé tették az ünnepet, illetve önmarcangolóan éltek meg annak a hiányát:

Városunk – írják 1859. december végén Rozsnyóról – bár hön buzog a magyar nemzetiség mellett, pirulva kell kimondanunk: nem tartott Kazinczy-, annál kevésbé Schiller-ünnepet [...] mit már csak azért sem hallgathatunk el, hogy ha a Kazinczy-ünnepet a haza minden jóra való városai, falui, sőt még pusztáin is lelkesedéssel megtartották, mennyivel inkább várnók el ezt oly várostól, melyben két felekezeti ifjúság lelkesítettik²⁶

A Schiller-ünnepségek nem csupán felhajtóerőként működtek, hanem egyben folyamatosan modellet és megerősítést szolgáltattak a tekintetben, hogy milyen is egy korszerű írói emlékünnepe, mi az, ami nem maradhat ki belőle és mi fér bele egyáltalán. Például a magyar sajtó már nagyon korán rendszeresen cikkezett a központi Schiller-ünnepséget szervező egyesület működéséről és annak a kortárs irodalomhoz való célzatos viszonyáról:

a Schiller-társulatról akarunk megemlékezni, mely a végre alakult, hogy azon házat, melyben a költő született, megvegye, emlékoszlopot állítson helyébe s egy oly tókéat alapítson, mely képes legyen a szegény, de tehetséges írókat segélyezni.²⁷

– írja a *Hölgyfutár* az ünnepséget szervező társulat szerepéről, az ünnepség tárgyasulásának mikéntjeiről. Márciusban már arról számolnak be a magyar lapok, hogy rövid időn belül sikerült is megvásárolni s a régi kereskedelmi funkció helyett új szerepet adni a szülőháznak: „Schiller házat az ottani Schiller-egylet megvette, s már most annak eddigi birtokosa, az úgynevezett Schiller-pék onnan történeti nevezetességgel ki fog hurcolkodni.”²⁸ S ugyancsak a korábban alakult Schiller-egylet jótékony, írókat segítő tevékenységét az új, értelmiségi hősök ünnepése szempontjából mintaadóként kommentálták: „E hozzánk is beküldött

25 *Hölgyfutár*, 1859. okt. 27., 1049–1050.

26 *Politikai Újdonságok* 5, 52. sz. (1859): 751.

27 *Hölgyfutár*, 1859. febr. 26., 197.

28 *Nővilág* 3, 12. sz. (1859): 190.

fölvívásról annyival szívesben emlékeztünk, mert az nemes példa egyszermind, *miként lehet a népeknek jeleseiket úgy ünnepelni, hogy emlékükkbe az általuk megkezdett pálya élő érdemesei is belefoglaltassanak.*²⁹ Közben Heckenast Gusztáv is felkészült a honi Schiller-ünnepségekre, s a bécsi Johann Nepomuk Geigerrel Schiller-festményt készíttetett, nyilván egy majdani sokszorosításban és az ezzel járó anyagi sikerben is reménykedve,³⁰ s közvetett módon azt sugallva, hogy a sokszorosítás révén a széles közönséghez eljutni képes, kiemelt vizuális ábrázolás elengedhetetlen kulturális kódja, velejárója a hasonló ünnepségeknek.

S miközben elkezdődött az intenzív készülődés a pesti Kazinczy-ünnepségre, számos kishír számolt be a Schiller-ünnepségek tervezett forgatókönyvéről s tette azt a Kazinczy-ünnepséggel összehasonlítva:

Míg mi a Kazinczy-ünnep küszöbén állunk, Lipcsében november 9., 10. és 11-re Schiller százados ünnepére készülnek. Ez utóbbi programjának főpontjai ezek: november 9-én, az ünnep előnapján a többi közt Apel Tódortól egy ez alkalomra szerzett dráma adatik elő, mely egy spizódot tárgyz Schiller életéből; nov.10-én, Schiller születésnapján de. többféle ünnepélyek tartatnak, estve a városi színházban Schiller egy tragoediája adatik elő [...] 11-én, Schiller keresztelése napján lesznek hagyományos ünnepélyek Gohlisban, a zenészeti, szavalati, díszünnep és lakoma.³¹

A moszkvai Schiller-ünnepségekről szóló tudósításhoz azt fűzük hozzá nemes egyszerűséggel: „Tanuljunk a németektől!”³² – de beszámolnak arról is, hogy Berlinben Schillernek oszlopot terveznek.³³ Nyilvánvalóan hírértéke volt az október eleji párizsi ünnepségeknek,³⁴ majd pedig a londoni és brüsszeli, illetve még távolabbi megemlékezéseknek is: „Schillert Amerikában is nagyon tisztelik, s közelebb Philadelphiában egy Schiller-ünnepélyt fognak tartani, melyben a híres német költőtül verseket fognak szavalni s ábrázolatokat rendeznek – az ő drámáiból.”³⁵ S eközben maga a Kazinczy-ünnepség a Schiller-jubileummal *együtt* vált a maga

29 *Budapesti Hírlap* 1859. okt. 18, 2. [kiemelés tőlem – T. Sz. L.]

30 *Nővilág* 3, 15. sz. (1859): 233.

31 *Budapesti Hírlap*, 1859. szept. 1., 1.

32 *Nővilág* 3, 38. sz. (1859): 606.

33 *Képes Újság*, 1859. okt. 2., 131.

34 *Budapesti Hírlap*, 1859. okt. 8., 2. „Míg mi Kazinczy évszázados emlékének megülnésére készülünk, addig Németország Schiller jubileumának (nov. 10.) megülnésére tesz előkészületeket.” *Hölgyfutár* 10, 71. sz. (1859): 592.

35 *Hölgyfutár* 10, 37. sz. (1859): 318.

során tájékoztató és vonatkoztatási ponttá, mintává más nemzeti és etnikai közösségek számára: a szerbek azt javasolták, hogy „valamint Németország Schillert, a magyarok Kazinczyt, a szerbek is ünnepeljék meg nagy emberüket, Tököly Sabbast, kinek százéves születésnapja 1861. augusztus 17-re esik.”³⁶

A Kazinczy-ünnepség tehát úgy alakult és bontakozott ki, hogy terjedésében más európai kultuszünnepségekhez, kiemelten a külföldi és honi Schiller-ünnepségekhez mérte magát, azokhoz képest és azok ellenében jött létre, és lett részben teljes mássá. Ez a helyzet teremtette meg azt a szorongató, nyomasztó, frusztráló érzést a többi nemzetekre árgus szemekkel figyelő új nemzeti értelmiségiekben, hogy a nemzeti irodalom elképzelhetetlen jubileum formájában felidézhető, mintává tehető, ünnepelhető nagy alapító személyiségek nélkül. De innen, ugyanebből a mechanizmusból fakadt az az eufória, bezzeg-élmény is, hogy más nemzetekhez képest a magyar irodalom is képes felmutatni ilyen hősokeket. 1859-re már lehetetlenné vált nem nemzeti írók kánonában gondolkodni, csak hogy a nemzeti író feltalálása és kultusza a nemzeti irodalmak közti intenzív érintkezésekbe a lehető leginkább beágyazott történet, amelyet 1859-ben még intenzíven, lépésről lépésre tanultak, sajátítottak el és laktak be a magyar (irodalmi) kultúra bennfentesi és friss rajongói egyaránt.

Innen már tisztábban látható, hogy Gyulai Pál, a már ismert, az irodalmi elit körébe sorolt, épp Kolozsváron élő író miért utazott Pestre olyan társaihoz hasonlóan, mint Arany János: az ünnepség környékén ugyanis nem egyértelmű még az a rendkívüli terjedési sebessége és hatótávolsága a Kazinczy-ünnepségnek, ami 1859 novemberében és decemberében bontakozott ki. Eredetileg még egyedi, szűkkörű, elit és ugyanakkor európai léptékben, a kultuszünnepségekhez (s kiemelten a Schiller-ünnephez) hasonlítva elképesztően fontos pesti eseménynek – vagy néhány író, művész, tudós, értelmiségi által szervezett alkalomnak – indult, s a pesti és néhány nagyobb városbeli ünnepség nyomán, illetve a Schiller- és más európai emlékünnepségeknek a sajtóban forgalmazott eseteire reagálva duzzadt rendkívüli méretűvé.

*

A Kazinczy-ünnepség a hivatásos nemzeti író ideáljának első nagy nyilvános ünnepe, igazi tömegesemény volt. Annak a modern, 19. századi eszménynek az ar-

36 *Budapesti Hírlap*, 1859. nov. 20., 3.

titkulálása, megerősítése, forgalmazása és visszavetítése, amely teljességgel új társadalomideált és társadalmi hierarchiát szorgalmazott. A tudás, a műveltség, a meritokrácia s az ezeket kiemelten megtestesítő irodalmi értelmiség vezető társadalmi szerepe mellett tette le a voksát s idegenül, furcsállva tekintett rá arra a távoli vagy közeli múltra, amikor az írók és általában az értelmiségiek a rendi viszonyokból kifolyólag társadalmilag alárendelt szerepet játszottak. A Kazinczy-ünnepség tehát a magyar irodalmi hivatásosodás nagy fordulópontja, s felőle jól érzékelhető annak a narratívának az újszerűsége, ösztársadalmi vonzereje, amely az új nemzeti hősöket már képes volt a rendi hierarchiához képest teljességgel újszerű személyiségekkel – írókkal, művészekkel, a szellemi alkotás hőseivel – azonosítani.

Csakhogy a magyar irodalmi emlékezetkultúrának és egyben a magyar irodalmi kultuszoknak ez a nagy fordulópontja a lehető legnemzetközibb esemény: része a nemzeti irodalmi hősök transznacionális feltalálásának, amelyben az egyes nemzeti irodalmak egymással versengve s egymást figyelve, egymásra utalva találtak fel modern nemzeti irodalmaik hőseit. A Kazinczy-émlékünnepség a nagy európai kultuszünnepségek egyike, együtt az 1844-es, Burns emlékére rendezett Ayr-ünnepséggel, a Goethe emlékét ünneplő 1849-essel, a Händelt ünneplő, 1857-ben rendezettel, Schiller 1859-es, Burns 1859-es, a Shakespeare tiszteletére rendezett 1864-es, a Dantéra emlékező 1865-ös vagy a Walter Scottot ünneplő rendkívüli méretű 1871-es kultuszünnepségekkel – hogy csak néhányat említsek ezek közül. Ha felfigyelünk erre a hólabda-hatásra, akkor azt a különleges dinamikát is érzékelhetjük, ahogyan a magyar irodalomban az európai kultúrával való párbeszédben létrejött a modern hivatásos író új ideálja

Eruditio — et — magnanimitas

Tanulmányok Gábor Csilla köszöntésére

Szerkesztette
FARMATI ANNA
MÓRÉ TÜNDE
TÓTH ZSOMBOR
VIRÁG CSILLA

reciti
Budapest
2023